

HUBERT BERGMANN

PRIMUS LESSIAK IN KOROŠKI PLEBISCIT LETA 1920: O NEKATERIH MALO ZNANIH BIOGRAFSKIH VIDIKIH JEZIKOSLOVCA

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.2.02](https://doi.org/10.3986/JZ.26.2.02)

Prispevek se ukvarja z znanim koroškim germanistom Primusom Lessiakom (1878–1937) in z njegovo vlogo pred koroškim plebiscitom leta 1920. Pri tem obravnava družinsko okolje Lessiaka, ki je najverjetneje zrastle v dveh deželnih jezikih – nemščini in slovenščini. S propagandističnimi pesmimi, ki jih je pred plebiscitom (anonimno) objavil v nemškem in slovenskem narečju, si je prizadeval, da bi Južna Koroška ostala v Avstriji. **Ključne besede:** slovenščina na Koroškem, koroški plebiscit leta 1920, biografija, dialektologija, zgodovina jezikoslovja

Primus Lessiak and the 1920 Carinthian Plebiscite: Some Lesser-Known Biographical Details of a Linguist

This article deals with the well-known German studies specialist Primus Lessiak (1878–1937) from Austrian Carinthia and his role before the 1920 Carinthian plebiscite. It examines his family background, ascertaining that he highly likely grew up speaking two languages: German and Slovenian. By publishing dialect propaganda poems in German and Slovenian (anonymously) before the plebiscite, he strove for Southern Carinthia to remain in Austria.

Keywords: Slovenian in Austrian Carinthia, 1920 Carinthian plebiscite, biography, dialectology, history of linguistics

0 UVOD

Jeseni 2020 mineva sto let od koroškega plebiscita. Z njim je bilo odločeno tudi o državni pripadnosti območij na Južnem Koroškem, ki so jih naseljevali pretežno Slovenci. Plebiscit je bil odločen v prid Avstrije, kar si je mogoče razlagati s tem, da se je znaten del koroških Slovencev izrekel za to, da ostanejo v Avstriji. Pred plebiscitom je potekala intenzivna propagandna bitka, v kateri so sodelovali tudi številni intelektualci. Eden od njih je bil znani germanist Primus Lessiak (1878–1937). Ker je bilo njegovo delovanje v tem smislu anonimno, je bil ta vidik njegovega življenjepisa doslej komajda upoštevan. Ukvarjanje z Lessiakom je zanimivo in se splača ne nazadnje zato, ker se v tem nazorno odraža mednacionalni konflikt na Koroškem z vsemi svojimi popačenji.

1 POREKLO IN MLADOST

Primus Lessiak je bil rojen 5. marca 1878 v Kotmari vasi (nem. Köttmannsdorf) na Koroškem kot predzakonski sin Josephe Sablatnigg. Ta je bila hči nekdanjega župana Paula Sablatniga, ki je imel v kraju tri kmetije: Ile, Matschek in

Edelmann.¹ V osmrtnici (datum smrti 9. 11. 1918) je bil naveden kot »lastnik gostilne in nepremičnin ter poštar.«² Rimskokatoliški krst je 7. marca 1878 opravil župnik Johann Müller. Kot oče novorojenca je v krstni knjigi vpisan Andreas Lessiak, po poklicu »šolski učitelj« na Kostanjah (nem. Köstenberg) pri Vrbi na Koroškem (nem. Velden am Wörthersee), rojen 19. novembra 1856 kot sin Valentina Lebiaka,³ lastnika Wellischeve kajže v Porečah, in njegove žene Marie, rojene Widmann. Krstna botra sta bila stric novorojenčka po očetovi strani, Primus Lesjak, samski, po domače *Uach*, iz Poreč ob Vrbskem jezeru (nem. nekdanj Pörtschach am See, danes Pörtschach am Wörthersee),⁴ in Melchior Käfer, po domače *Krainz*, prav tako s Poreč. Dve leti pozneje, 18. oktobra 1880, je že omenjeni župnik Johann Müller v Kotmari vasi poročil Andreasa Lessiaka in Josepha Sablatnig [!].⁵ Ti okvirni rodoslovni podatki so zanimivi zato, ker osvetljujejo Lessiakovo kmečko ozadje in mečejo zanimivo luč na njegov jezikovni življenjepis. Izhajamo lahko iz tega, da se je njegova mati, mogoče pa tudi njegov oče, naučila slovenščine kot prvega jezika,⁶ tako kot je tudi Primus Lessiak sam pozneje govoril slovensko, čeprav ni navedel, kako je prišel do tega jezikovnega znanja. Lessiakovemu očetu je uspel ne nepomemben družbeni vzpon od kmečkega sina s Poreč do učitelja in župana na Kostanjah. Bajje je to komentiral takole: pri prvem obisku cesarja Franca Jožefa na Koroškem je menda še »tolkel kamenje« (pri gradnji železnice), pri njegovem drugem obisku pa ga je že smel pozdraviti kot župan (Weiß 1983: 10sl.).⁷

- 1 Matrike rimskokatoliške župnije Kotmara vas, rojstna knjiga XIII (30. 8. 1856 – 23. 6. 1878), fol. 197. Vpogled v vse v tem prispevku citirane matrike je bil opravljen na spletni strani www.matricula-online.eu. Te tri kmetije navaja tudi Kotnik (1993: 39 oz. 57) z imeni *Ilej*, *Edlman* in *Máček*. Prvi dve sta v samem kraju Kotmara vas, zadnja pa na Prebljah (nem. Preleibhl).
- 2 Zapuščina Primusa Lessiaka v arhivu ustanove za dokumentiranje ljudskih pesmi na Koroškem »Kärntner Volksliedwerk« (Celovec).
- 3 Prim. matrike rimskokatoliške župnije Poreče ob Vrbskem jezeru, rojstna knjiga III (3. 1. 1824 – 19. 6. 1862), fol. 137. Kot se vidi, zapisi tega po izvoru slovenskega priimka nihajo (standardno slovensko *Lesjak*). Oče Primusa Lessiaka je dal leta 1900 uradno določiti zapis *Lessiak*, prim. ustrezní poznejši zaznamek v rojstnem vpisu njegovega sina Gottfrieda (matrike rimskokatoliške župnije Kostanje, rojstna knjiga IX (3. 9. 1891 – 21. 2. 1908), fol. 24).
- 4 Morda je bil Primus Lessiak imenovan po svojem stricu in krstnem botru, ki je bil rojen 2. septembra 1859 v Porečah, kjer je 19. junija 1930 tudi umrl. Prim. matrike rimskokatoliške župnije Poreče ob Vrbskem jezeru, rojstna knjiga III (3. 1. 1824 – 19. 6. 1862), fol. 159, oz. mrliška knjiga IV (21. 8. 1929 – 26. 12. 1939), fol. 5.
- 5 Matrike rimskokatoliške župnije Kotmara vas, poročna knjiga IX (30. 6. 1878 – 27. 3. 1932), fol. 1880.
- 6 Kar se tiče takratne jezikovne situacije v Kotmari vasi in okolici, prim. Filipič (1994: 52): »Okoli leta 1880 lahko izhajamo iz pretežno slovenskega enojezičnega prebivalstva. Nemško so znale le tiste osebe, ki so bile v živahnih stikih z mestnimi središči ali pa so delale v vojski ali v nemškojezikovnem delu dežele kot služinčad. V Kotmari vasi je [leta 1880 – H. B.] le 4,7 odstotka prebivalstva kot občevalni jezik navedlo nemščino [...].«
- 7 Ta podatek v tem pogledu ne more držati, ker je cesar Franc Jožef obiskal Koroško že v začetku septembra 1856 (prim. program obiska, *Klagenfurter Zeitung* 1. septembra 1856, 1–2). Prva lopata za tako imenovano koroško železnico (Maribor–Beljak) je bila zasajena leta 1857, otvoritev odseka Maribor–Celovec junija 1863 in odseka Celovec–Beljak maja naslednje leto.

Proti koncu 19. stoletja se je na Koroškem čedalje bolj zaostroval nacionalni konflikt med nemško in slovensko govorečimi. Lessiakov oče, ki je spadal v krajevno elito jezikovno mešanega kraja, je stopil na nemško stran. To je npr. jasno vidno iz spopada med njim kot županom in pobudniki krajevne slovenske hranilnice in posojilnice: v Lessiakovi zapuščini v Koroškem deželnem arhivu (inv. št. 968-2 SE) se nahaja korespondenca v zvezi s pritožbo, ki so jo predstavniki imenovane hranilnice in posojilnice 4. avgusta 1912 naslovili na okrajno glavarstvo v Beljaku. Očitno naj bi Andreas Lessiak opustil razglasitev ustanovitve te ustanove. V odgovoru okrajnemu glavarstvu z dne 15. avgusta 1912 je Lessiak napisal:

Zaradi čedalje bolj pozornost zbujujočih prizadevanj vodstva hranilnice in posojilnice, da bi izrabili županstvo, podpisani izjavlja, da si te razglasitve ne pusti vsiliti, zlasti ker je bila ustanovitev hranilnice in posojilnice vendarle stvar strank v postopku in ker bi se potem od županstva lahko zahtevalo, da bi nudilo roko tudi pri drugih nacionalnih prireditvah.

V zvezi z nazorom Andreasa Lessiaka je morda omembe vredna tudi razglednica, ki jo je poslal svojemu študirajočemu sinu in ki se nahaja v zapuščini Primusa Lessiaka v arhivu »Kärntner Volksliedwerka« v Celovcu. Prikazuje črno-rdeče-zlati trak in modri glavinec, v Avstriji nemškonacionalna simbola.

Zanimivo je, da obstajajo vzporednice med Lessiakovim očetom in njegovim tastom, premožnim kmetom Paulom Sablatnigom. V nacionalnodiferencijskem procesu, ki se je v Kotmari vasi začel na začetku osemdesetih let 19. stoletja, je Sablatnik vodil nemškoliberalno stran, skupaj z učiteljstvom. Bil je ustanovitveni član gasilskega društva (1887) ter predsednik hranilnice in posojilnice po Raiffeisnovem sistemu (1891), deloval pa je tudi kot župan. Leta 1892 ga je zamenjal Matija Prosekar, ki je težil k slovenskoliberalni smeri in ki je do leta 1897 vodil usodo občine, preden so krmilo spet prevzeli nemški liberalci. Sablatnik in Prosekar sta bila v devetdesetih letih 19. stoletja glavna nasprotnika v ostrem boju za jezik na ljudski šoli v Kotmari vasi (Filipič 1997: 22sl.).

Tudi Primus, sin Andreasa Lessiaka, se je zgodaj vključil v nemškonacionalno usmerjene kroge. Obiskoval je cesarsko-kraljevo višjo državno gimnazijo in postal član burševstva Tauriska, študentskega gibanja, ki je bilo ustanovljeno leta 1878 v Celovcu. V Lessiakovi zapuščini v »Kärntner Volksliedwerku« je veliko pesmi iz njegovih gimnazijskih let, mnoge zapisane na listke, nekatere lepopisno prepisane v knjigo in opremljene z datumom. Lessiak je te pesmi podpisal delno s psevdonimom *Lessinger*, v katerem je slovenska pripona *-jak* njegovega priimka zamenjana s predvsem za srednjo bavarščino značilno priimkovno pripono *-inger*. Pri tem gre delno za priložnostne pesmi, delno pa za predelave lokalnih zgodovinskih literarnih snovi, v posameznih primerih tudi v (južnobavarskem) narečju. Nekatere so obarvane močno nemškonacionalno in so naslovljene kot Srečno, Germanija! (*Heil Dir Germania!*), Nemška zvestoba (*Deutsche Treue*), Nemškim bratom (*An deutsche Brüder*) itd. Med njimi se najdejo tudi vrstice, odkrito usmerjene proti tujcem, recimo v pesmi Poziv Nemcem (*Aufruf an die Deutschen*), ki jo je napisal leta 1893:

Nieder mit den Čechen, Reussen,
 Nieder mit den Windischen.
 Ihnen keine Gnad' erweise,
 Siegreich wird die Eich' dann steh'n.⁸

Večinoma v stenografski pisavi napisani (in zato za tale prispevek neupoštevani) dnevnik je bil začet »1. gilbharta [kar je germansko ime za oktober] 1898«; v njem se najdejo tudi vpisi v runah.

2 ŠTUDIJ IN UNIVERZITETNA KARIERA

Po maturi leta 1897 in enoletni vojaški službi je Lessiak na Dunaju v letih 1889–1902 študiral nemško in angleško filologijo; študijsko leto 1900/01 je preživel v Leipzigu. Leta 1898 je bil ustanovni burš Omizja nemških koroških študentov na Dunaju, iz katerega je pozneje izšlo združenje študentskih dvobojevalcev z meči Akademsko združenje Koroška na Dunaju. Februarja 1903 je Lessiak na dunajski univerzi po dokončanju disertacije Narečje vasi Pernegg na Koroškem (*Die Mundart von Pernegg in Kärnten*)⁹ dosegel naziv Dr. phil.¹⁰ Delo obravnava južnobavarsko narečje majhnega kraja, ki danes spada v občino Trg na Koroškem (nem. Feldkirchen in Kärnten) in leži med Osojskim in Vrbskim jezerom, neda-leč od Kostanj, kjer je odrasel Lessiak. Slovensko narečno ime kraja je zapisal kot *porniše* (Lessiak 1963: 3). Publikacija je v strokovnih krogih zbudila veliko pozornost.¹¹ Potem ko je pomlad in poletje 1903 preživel na jezikovnem študiju v Angliji, je jeseni tega leta opravil strokovni profesorski izpit in potem delal kot realčni učitelj, eno leto na Dunaju in dve v Pragi. Tam se je leta 1906 habilitiral na Nemški univerzi (univerzi Karla in Ferdinanda). Še isto leto je bil Lessiak s komaj 28 leti imenovan za profesorja za germansko filologijo na Univerzi v Fribourgu v Švici.¹² Tudi tam je bil član študentskega združenja, in sicer od leta 1910 častni član korporacije z obveznim sabljanjem Rodensteiner (Schumy 1937: 2sl.), ki je bila ustanovljena leta 1898. Leta 1911 je Lessiak kot profesor za starejši nemški jezik in literaturo šel na Nemško univerzo v Prago.¹³

8 »Dol s Čehi, Rusi, / dol s Slovenci, / ne nameni jim nikakršne milosti, / zmagovito bo potem stal hrast.« (Op. prev.)

9 https://archive.org/details/bub_gb_kNxTAAAcAAJ (dostop 30. 9. 2020).

10 Arhiv dunajske univerze, spis o rigorozu Primusa Lessiaka (inv. št. PH RA 1532). Disertacija je bila objavljena leta 1903 v zvezku 28 zbirke Prispevki k zgodovini nemškega jezika in književnosti (*Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*) (ponatis 1963, gl. Lessiak 1963).

11 Pomembni marburški germanist Ludwig Erich Schmitt (1908–1994) je delo v kratkem predgovoru k ponatisu leta 1963 označil kot »še danes eno od najboljših nemških narečnih raziskav«.

12 Archives de l'Université de Fribourg (Švica), Fonds Chancellerie, življenjepis Primusa Lessiaka v »Grand Livre des professeurs«.

13 Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy (Praga), osebni spis Primusa Lessiaka.

3 LESSIAK KOT PREDSTAVNIK DUNAJSKE DIALEKTOLOŠKE ŠOLE

Lessiak je odločilno sooblikoval nazore tako imenovane dunajske dialektološke šole. Gojil je veliko zanimanje in poglobljeno razumevanje za sorazmerno mlado disciplino fonetike. Spodbude v to smer je dobil med bivanjem v Leipzigu pri Eduardu Sieversu. Lessiak se je ukvarjal predvsem z nemško-slovenskim jezikovnim stikom, ki ga je analiziral v njegovi zgodovinski razsežnosti. Pri tem je kazal, kako izposojenke iz nemščine v slovenščino in obratno v vsakokratnem jeziku prejemnika kot da »zamrznejo«, to je, da poznejši razvoji v jeziku dajalca na izposojenke ne vplivajo več. Tako se da na osnovi teh izposojenk sklepati o nekdanjih glasovnih stanjih. Lessiak je podobno ponazarjal pri raziskovanju krajevnih imen, ki je pomenilo nadaljnji pomemben vidik njegovega ustvarjanja. S pomočjo svojih opazovanj je vzpostavil tako imenovana glasovnosubstitucijska pravila, kar pomeni, da je pri procesih izposojanja učinkujoče glasovne spremembe zajel v določena pravila. Nadaljnji Lessiakov jezikovnozgodovinski vir – ob izposojenkah in krajevnih imenih – so bila arhaična južnobavarska narečja jezikovnih otokov v severni Italiji in Sloveniji, po katerih je Lessiak delno potoval sam in kjer je opravil intenzivne terenske raziskave. Zaradi odmaknjenosti so ta narečja ohranila arhaično glasovno stanje, ki se je na osrednjem jezikovnem področju že zdavnaj umaknilo inovacijam (Wiesinger 1983: 13sl.).

V letih 1911–1921 je Lessiak sodeloval v tako imenovani slovarski pisarni Akademije znanosti na Dunaju in je bil bistveno udeležen pri snovanju Slovarja bavarskih narečij v Avstriji oziroma pri organiziranju zbranega gradiva (predvsem pri sistemu lematizacije). V tem času je moral zaradi vojaške službe delno prekiniti delo na univerzi.¹⁴ V zvezi s tem svojim leksikografskim delom je opravil mnoge tako imenovane ekspedicije in zbral obsežno gradivo. Lessiak je delal tudi za fonogramski arhiv dunajske akademije. Povezavni katalog fonogramskega arhiva¹⁵ navaja okoli 20 posnetkov (predvsem vzorčne narečne besede in stavke, molitve, pesemska besedila, nevezane pripovedi), pri katerih je bil Lessiak »avtor«, v nekaterih primerih tudi kot fonografirana oseba. Med njimi so tudi slovenski posnetki.

4 LESSIAK KOT ZBIRALEC LJUDSKIH PESMI

Omembe vredno je tudi Lessiakovo sodelovanje pri široko zastavljeni zbiralni akciji za dokumentiranje ljudske poezije in glasbe v Avstriji živčih narodov Ljudska pesem v Avstriji (*Das Volkslied in Österreich*), ki se je začela leta 1902. Dialektološki aspekti so pri tem igrali veliko vlogo in tudi zato so bili v vodstvu

¹⁴ Lessiak je bil že novembra 1916 oproščen vojaške službe in je spet začel učiti, čeprav v tem času za to še ni bilo uradne potrditve. Njegov brat Gottfried se je pozimi 1916/17 na področju prelaza Plöcken med Karnijo in Ziljo na patroljnem obhodu v snegu smrtno ponesrečil. Prim. Masser 1997: 149 oz. 154.

¹⁵ Več <http://catalog.phonogrammarchiv.at> (dostop 3. 3. 2019).

od samega začetka priznani filologi, ki so se delno ukvarjali tudi z dialektologijo. Že v eni od prvih spomenic pobudnika Josefa Pommerja ministru Wilhelmu vitezu Hartlu januarja 1903 so bili kot možni sodelavci imenovani nekateri jezikoslovci. Med njimi je bil tudi Primus Lessiak (Deutsch – Hois 2004: 26sl.).

Ko je zbiranje ljudskih pesmi dobilo konkretnije oblike, so se morali v nemškojezičnem odboru spoprijeti s problemom narečnega zapisa. Rezultat teh prizadevanj je samostojni razdelek o narečni transkripciji v Navodilih za zbiranje in zapisovanje (*Anleitung zum Sammeln und Aufzeichnen*, 1906). Za nekatere odbore so bila ob tem izdelana posebna navodila, med njimi tudi za Koroško. Razdelek za zapisovanje nemškega koroškega narečja je napisal Lessiak. »Problem« narečne transkripcije je spremljal projekt do konca, to je do izgotovitve krtačnih odtisov poskusnega zvezka (*Probekand*, 1918), ki pa žal niso doživeli nadaljevanja. Lessiak se je intenzivno udeleževal diskusij o tem.

Med sodelovanjem pri zbiranju ljudskih pesmi je Lessiak sestavil obsežno zbirko ljudskih pesmi, ki se danes nahaja v »Kärntner Volksliedwerku« v Celovcu. Čeprav se je odbor, v katerega je spadal Lessiak, imenoval »delovni odbor za nemško ljudsko pesem na Koroškem«, so v njegovi zbirki tudi slovenske ali vsaj delno slovenske pesmi. Posebno pozornost si pri tem zaslužita dve majhni slovenski pesemski zbirki iz 18. stoletja. Leta 1916 je Lessiak skupaj s Karlom Liebleitnerjem (roj. 29. 9. 1858, Korneuburg, Spodnja Avstrija; u. 8. 4. 1942, Mödling, Spodnja Avstrija),¹⁶ svojim kolegom v koroškem odboru, pod naslovom V strelskem jarku (*Im Schützengraben*) izdal zbirko »koroških pesmi za naše vojake«, kot je zapisano v podnaslovu. Na naslovni strani je zabeleženo, da je ta publikacija nastala »na pobudo in s podporo cesarskega in kraljevega 10. armadnega poveljstva«, kot izdajatelj pa je podpisan že omenjeni koroški delovni odbor. Knjižica je bila natisnjena v leipziški založbi Hesse & Becker. Zbirka je nastala zaradi povečanega zanimanja za vojaške péte pesmi med prvo svetovno vojno in v zvezi z novoustanovljeno Glasbenozgodovinsko centralo (*Musikhistorische Zentrale*), ki izkazuje osebne povezave z akcijo zbiranja ljudskih pesmi (Deutsch – Hois 2004: 95sl.).

5 KOT PROPAGANDIST V PRIPRAVAH NA PLEBISCIT LETA 1920

Po prvi svetovni vojni so dele Koroške zasedle južnoslovanske čete, prišlo je do konflikta, ki se – odvisno od stališča – imenuje koroški obrambni boj ali boj za severno mejo. Lessiak se ga ni udeležil aktivno, ampak v tisku, in se je vključil v propagandni boj, ki se je pred plebiscitom 10. oktobra 1920 razdivjal ob pripadnosti tako imenovani coni A. V časopisu *Kärntner Landsmannschaft*, listu koroškega

¹⁶ Antonicek – Klier 1972. Liebleitner je predstavil svojo dejavnost pri zbiranju ljudskih pesmi z Lessiakom v nekrologu ob smrti slednjega, ki je bil objavljen v dnevniku *Tagespost* v Gradcu (Graz) 10. 3. 1937, 9.

Heimatdiensta, ki je izhajal ob plebiscitu, je anonimno objavil tako imenovane *pleprce* (nem. *Pleperliadlan*,¹⁷ poskočnice). Te so bile tudi objavljene (brez podatka o založbi in brez letnice) v knjižici na 23 straneh z naslovom *Reim- und Pleperliadlan. Fürn Karntner zan Lös'n und Singn, Fürn Tschuschn zan Zerspringn* (Rimane in čenčaste pesmi: Korošcem, da bodo brali in peli, čušem pa, da se bodo razpočili).¹⁸ Agitirale so proti jugoslovanskim zasedbenim enotam (»čušem«) in za to, da bi glasovalna cona ostala pod Avstrijo.

Der Klâgenfurtner See.

Mei Diandle is weiß,
Is weiß wia d'r Schnee
Und dâs mâcht hålt dâs Wâsser
Vom Klâgenfurtner See.

Aso hâmm'er gsungen,
Is schon niamer wâhr,
Hât d'r Tschusch sich drin gwâsch'n,
Is d'r See niamer klâr.¹⁹ (Reim- und Pleperliadlan b. l.: 6)²⁰

Gebet.

Den Herrgott, den bitt i
Mit aufghobne Hând:
Erlös uns vom Uebl
Und vom Tschuschenregiment.²¹ (Reim- und Pleperliadlan b. l.: 6)

Disertacija Ottilie Knittl iz leta 1938 imenuje (očitno prvič) Lessiaka za avtorja (Knittl 1938: 79sl.). Prav tako je Lessiak avtor anonimno objavljenega spisa Resnica o Koroški (*Die Wahrheit über Kärnten*) s podnaslovom Obrambni spis proti žaljenju naše domovine s strani južnoslovanskih nasprotnikov (*Eine Abwehrschrift gegen die Verunglimpfung unseres Heimatlandes durch die südslawischen Gegner*). Spis je že leta 1914 izdalo Nemško ljudsko društvo za Koroško (*Deutscher Volksverein für Kärnten*), založila ga je celovška založba Leon, bil pa je odgovor na prav tako anonimni tendenčni spis iz slovenskega tabora Iz vilajeta Koroška (*Aus dem Wilajet*

17 Poimenovanje se izvaja iz glagola *pleppern*, stranske oblike glagola *plappern* 'čenčati', in je bilo zapisano že v Lexerjevem slovarju koroškega nemškega narečja (Lexer 1863: 31): »plepperlied:l, in U[nter]k[kärnten] allgemein für schnaderhüpf'l«, 'čenčasta pesmica, na Spodnjem Koroškem splošno za poskočnica'. V slovenščini je Lessiak za to uporabljal izraz *pleprca*.

18 Izvodi te knjižice se nahajajo v celovški univerzitetni knjižnici, v Koroški osrednji knjižnici dr. Franca Sušnika v Ravnah na Koroškem, v Državni knjižnici (Staatsbibliothek) v Berlinu in v Nemški narodni knjižnici (*Deutsche Nationalbibliothek*) v Leipzigu. Za tole študijo je bil uporabljen izvod iz zapuščine Primusa Lessiaka v Koroškem deželnem arhivu (*Kärntner Landesarchiv*) v Celovcu (inv. št. 968, škatla 3, 5Se).

19 »Celovško jezero // Moj dirndl je bel, / bel je kot sneg, / in to je pač naredila voda / iz celovškega jezera. // Tako so peli, / pa ni nič več res: / odkar se je v njej umival čuš, / jezero ni več bistro« (op. prev.).

20 Pri prvi kitici gre za tradicionalno ljudsko pesem.

21 »Molitev // O Bog, z dvignjeno roko / te prosim: / odredi nas težav / in regimenta čušev« (op. prev.).

Kärnten, 1913), katerega avtor je bil Lambert Ehrlich (1878–1942). Tudi v primeru Resnica o Koroški je postalo Lessiakovo avtorstvo javno znano šele leta 1938 v nekrologu, ki ga je napisal Eberhard Kranzmayer (1938: 62). Lessiak je predvsem šele z nazadnje navedeno publikacijo soudeležen pri nastanku tako imenovane vindišarske teorije (*Windischentheorie*), ki se je je pozneje navzel predvsem »deželni zgodovinar« Martin Wutte. Teorija v bistvu pravi, da imajo vindišarji (to so v Lessiakovi oziroma Wuttejevi dikciji nemštvu naklonjeni koroški Slovenci) s Slovenci južno od Karavank pravzaprav komaj kaj skupnega, ampak tvorijo z nemškimi Korošci zgodovinsko »skupnost usode«, s kot po naravi dano izhodiščno oblastno in kulturno razliko v korist slednjih. Za to so se navajali argumenti z več področij (jezik, narodopisje, gospodarska in kulturna zgodovina itd.). Soudeležba pri kulturnem in nacionalnem emancipacijskem procesu vseh Slovencev (pri katerem so bili sicer od nekdaj udeleženi tudi že koroški Slovenci) je bila označena za zmotno in kot izdaja zgodovinske deželne enotnosti (Moritsch 2000: 19sl.).

Kot jezikoslovec se je Lessiak zavedal dileme, ki se je odpirala: dejstva, da nemajhen del Korošcev ni govoril nemščine, ampak slovenska narečja, se ni dalo tajiti. Tako se je Lessiak ukvarjal z mislijo, da bi standardiziral »vindiški« jezik in mogoče celo ustvaril tako imenovani jezik v izgradnji (*Ausbausprache*). Indic za to je, da je izdal slovensko narečno varianto svojih političnih poskočnic. Ta knjižica (*Sovönjə rajmə za Rožane pa Dravce*) predstavlja veliko redkost, saj je bilo po en izvod mogoče najti le v Državni knjižnici v Berlinu in v knjižnici Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.²² Omenjena je bila v publikaciji o koroškem plebiscitu, ki je izšla leta 1970 v Ljubljani. Janko Pleterški (1970: 233 oz. 266) v prispevku v zborniku domneva, da je avtor te knjižice Lessiak. Njegov sum je mogoče v tem pogledu potrditi, ker so predloge za tisk publikacije *Sovönjə rajmə*, ki jih je mogoče najti v delni zapuščini, leta 2017 predani Koroškemu deželnemu arhivu, zagotovo Lessiakove. Zanimivo je, da Lessiak ob tem v kratkem predgovoru trdi, da naj bi bila koroška slovenščina tokrat zapisana prvič:

Ti ferslčə so šribanə takə, kakr se marnije mad Blakam pa Cəloucam pa po Dravə douta do Broulan. To je ti provobart, da naša Koroška špraha se druka [...] (*Sovönje rajmə* b. l.: 1)

Zanimivo je tudi, da v svoji pisavi uporablja – po nemškem uzusu pri pisavi narečnih besedil – črko *ö* za [e]. Druga značilnost je raba znaka za polglasnik (*ə*), ob čemer pripominja:

An nou puəštəb smō morələ notröpōlatə, to je ə (obrñjan e); kaj te pomienə tu poviejo bösi-ede kakr: pəs (Hund, pes), nət (Faden, nit), pəh (Pflug, plug), poskəsətə (probieren, poskusiti), hōr nə dou (auf und ab, gor ino dol). Vəndr šribəmo ie, ue namestə iə, uə: bieu (weiß, bel), šueva (Schule, šola). (*Sovönje rajmə* b. l.: 1)

Če primerjamo knjižici Reim- und Pleperliadlan in *Sovönjə rajmə*, vidimo, da je slednja obsežnejša (23 pesmi proti dvajsetim). V slovenski varianti je šest

²² Petru Weissu (Ljubljana) se iskreno zahvaljujem, da mi je priskrbel kopijo tega izvoda.

(daljših) pesmi podpisano s psevdonomom *Rožan*, medtem ko nemška varianta ne vsebuje podpisov. Pri dvanajstih pesmih gre za prevode, ki nastopajo tako v nemški kot tudi v slovenski varianti.

6 BOLEZEN, SMRT IN VPLIV

Lessiak je bil leta 1920, v letu koroškega plebiscita, imenovan za rednega profesorja za nemško filologijo na Univerzi v Würzburgu. Vendar pa je njegovo življenje doživelo dramatičen zasuk. Zbolel je za Economovim encefalitisom (Encephalitis lethargica, evropsko spalno boleznijo), ki se je takrat pojavil epidemično, zaradi česar je postal potreben redne nege, na znanstveno dejavnost pa ni bilo več mogoče misliti. Potem ko je zbolel, se je 9. decembra 1921 v deželnem sanatoriju v Celovcu poročil s Hedwig Seemüller, posvojenko pomembnega dunajskega germanista Josepha Seemüllerja, ki je umrl leto prej v Šmartinu pri Celovcu (nem. St. Martin), kjer je imel počitniško hišo.²³ Hedwig Lessiak se je rodila 9. aprila 1884 na Dunaju juristu Seraphimu Theodorju Carlu Bondiju in Sidonie Göpferth von Altbürg, ki je bila porodu z Madžarske. Priimek Göpferth je Hedwig prevzela leta 1909.²⁴ Žena Josepha Seemüllerja je bila njena krstna botra. Leta 1917 je Seemüller Hedwig Göpferth posvojil.²⁵ V poročnem obrazcu je navedena kot »lastnica hiše«. ²⁶ Primus Lessiak je umrl 26. januarja 1937 v Šmartinu pri Celovcu.²⁷

Po priključitvi Avstrije k tretjemu rajhu leta 1938 je bil Lessiak za nove oblasti iz čisto razumljivih razlogov dober kot projekcijska figura. Tako je Koroška znanstvena družba (*Kärntner Wissenschaftliche Gesellschaft*), ki je bila ustanovljena leta 1942 in je bila podrejena neposredno gauleiterju, ustanovila nagrado Primusa Lessiaka, ki pa je bila podeljena le enkrat, in sicer leta 1944 narodopiscu Georgu Graberju.²⁸ Ta je bil vodja narodopisnega odseka novega Inštituta za koroške deželne raziskave (*Institut für Kärntner Landesforschung*), ki je bil ustanovljen kot del nacionalsocialistične Dediščine prednikov (*Forschungsgemeinschaft De-*

23 Matrike rimskokatoliške župnije Celovec – Šentrupert (nem. Klagenfurt – St. Ruprecht), mrliška knjiga XIV (31. 12. 1899 – 18. 12. 1922), fol. 215.

24 Matrike rimskokatoliške župnije Wien – Alservorstadt, krstna knjiga (1. 1. 1884 – 31. 12. 1886), fol. 76.

25 O tem je Seemüller leta 1917 v pismu pisal tirolskemu germanistu Josefu Schatzu: »V mojih življenjskih razmerah je prišlo do pomembne spremembe: krščenko svoje umrle žene, siroto prijateljca iz mladosti, ki je še za življenja moje žene mesece dolgo vsako leto živela pri nas in uživala naše zaupanje, sem pravnomočno posvojil« (nav. po Masser 1997: 153).

26 Matrike rimskokatoliške župnije Celovec – Šentrupert, poročna knjiga (14. 8. 1910 – 13. 11. 1932), fol. 121.

27 Matrike rimskokatoliške župnije Celovec – Šentrupert, mrliška knjiga XV (16. 1. 1923 – 9. 12. 1943), fol. 182. Glede nadaljnje biografske literature o Lessiaku prim. njemu posvečeni članek v Ch. König, *Internationales Germanistenlexikon* 2, 1079sl.

28 *Innsbrucker Nachrichten*, 31. 5. 1944, 4. V pismu z datumom 13. 10. 1942 se Hedwig Lessiak zahvaljuje gauleiterju za ustanovitev nagrade (Koroški deželni arhiv, zasebni arhivi, arhiv Koroške znanstvene družbe, inv. št. 643-C-42 Ak).

utsches Ahnenerbe); ta inštitut je vodil pomemben dialektolog in rojeni Korošec Eberhard Kranzmayer. Prednostna naloga omenjenega inštituta je bila znanstveno podkrepiti nemške pretenzije na okupirano področje Gorenjske (Wedekind 2008: 266sl.). Čisto mogoče je, da je nagrado spodbudil sam Kranzmayer, iz spoštovanja do svojega učitelja, katerega je cenil.

7 SKLEP

Oba raziskovalca, Lessiaka in Kranzmayerja, povezuje poleg njunega skupnega zemljepisnega porekla tudi dejstvo, da sta svojo kompetenco, ki se tiče kompleksnih jezikovnih in zgodovinskih razmer na Koroškem in v mejnem prostoru Alp in Jadrana, pretvorila v znanstveni renome, nazadnje pa sta se oba ponudila v službo raznarodovalne ideologije oziroma politike, ki je koroški slovenski element dopustila le z ločitvijo od preostalega slovenskega jezikovnega in kulturnega prostora in s tem vzela v zakup oziroma celo dejavno zahtevala njegovo izginotje.

Prevedel **Peter Weiss**

LITERATURA

- Antonicek – Klier 1972** = Theodor Antonicek – Karl M. Klier, Liebleitner Karl, v: *Österreichisches Biographisches Lexikon* 5, Wien idr.: Böhlau, 1972, 200–201.
- Basler 1969** = Otto Basler, Adolf Hauffen, v: *Neue Deutsche Biographie* 8, Berlin: Duncker & Humblot, 1969, 88.
- Deutsch – Hois 2004** = Walter Deutsch – Eva Maria Hois (ur.), *Das Volkslied in Österreich: Volkspoesie und Volksmusik der in Österreich lebenden Völker*, Wien: Böhlau, 2004 (Corpus Musicae Popularis Austriae: Sonderband).
- Filipič 1994** = Johann Filipič, *Der nationale Differenzierungsprozess in den Gemeinden Oberdörfel/Zgornja Vesca, Ludmannsdorf/Bilčovs und Köttmannsdorf/Kotmara vas in den Jahren 1880 bis 1945*, diplomsko delo, Univerza na Dunaju, 1994.
- Knittl 1938** = Ottilie Knittl, *Die slowenische Frage in der Dichtung der Alpenländer*, disertacija, Dunaj, 1938.
- Kotnik 1993** = Bertrand Kotnik, *Zgodovina hiš južne Koroške: Občina Kotmara vas*, Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva družba, 1993.
- Kranzmayer 1938** = Eberhard Kranzmayer, Primus Lessiak †, v: *Archiv für Vergleichende Phonetik* 2 (1938), 62.
- Lessiak 1963** = Primus Lessiak, *Die Mundart von Pernegg in Kärnten*, Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1963 (Deutsche Dialektgeographie: Untersuchungen zum Deutschen Sprachatlas 61).
- Lexner 1862** = Matthias Lexner, *Kärntisches Wörterbuch*, Leipzig: S. Hirzel, 1862.
- Masser 1997** = Achim Masser, Joseph Seemüller an Josef Schatz: ein Streiflicht aus der Geschichte der Germanistik in Österreich, v: *Literatur und Sprachkultur in Tirol*, ur. Johann Holzner – Oskar Putzer – Max Siller, Innsbruck: Institut für Germanistik, 1997 (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft: Germanistische Reihe 55), 143–156.
- Moritsch 2000** = Andreas Moritsch, Nationale Ideologien in Kärnten, v: *Die Kärntner Slovenen 1900–2000: Bilanz des 20. Jahrhunderts*, ur. Andreas Moritsch, Klagenfurt/Celovec – Ljubljana – Wien: Mohorjeva, 9–28.
- Pleterski 1970** = Janko Pleterski, O prvinah in o značaju plebiscitne odločitve, v: *Koroški plebiscit: razprave in članki*, ur. Janko Pleterski – Lojze Ude – Tone Zorn, Ljubljana: Slovenska matica, 1970, 215–270.

- Reim- und Pleperliadlan b. I.** = *Reim- und Pleperliadlan: Fürn Kärntner zan Lös'n und Singn, Fürn Tschuschn zan Zerspringn*, b. kr., b. l.
- Schumy 1937** = Othmar Schumy, Nachruf auf E. M. Lessiak, *Der Rodensteiner* 1937, št. 31, 2–3.
- Sovönjə rajmə b. I.** = *Sovönjə rajmə za Rožane pa Dravce*, b. kr., b. l.
- Wedekind 2008** = Michael Wedekind, Institut für Kärntner Landesforschung, v: *Handbuch der völkischen Wissenschaften: Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen*, ur. Ingo Haar – Michael Fahlbusch, München: K. G. Saur, 2008, 266–275.
- Weiß 1983** = Ida Weiß, Lebendige Erinnerungen an den Primus: ein Besuch bei der 80jährigen Frau Margarethe Koban in Köttmannsdorf, v: *Die Kärntner Landsmannschaft* 1983, št. 1, 10–11.
- Wiesinger 1983** = Peter Wiesinger, Die Wiener dialektologische Schule in ihren grundsätzlichen Schriften, v: *Die Wiener dialektologische Schule: grundsätzliche Studien aus 70 Jahren Forschung*, ur. Peter Wiesinger, Wien: Karl M. Halosar, 1983, 1–21.

ZUSAMMENFASSUNG

Primus Lessiak und die Kärntner Volksabstimmung von 1920: Wenig Bekanntes aus dem Leben des Sprachwissenschaftlers

Der vorliegende Beitrag beschäftigt sich mit dem bekannten Kärntner Germanisten Primus Lessiak (1878–1937) und seiner Rolle im Vorfeld der Kärntner Volksabstimmung von 1920. Dabei wird zum einen auf den familiären Hintergrund Lessiaks eingegangen, der aus dem zweisprachigen Gebiet des Landes stammte und auch mit beiden Landessprachen aufwuchs. Zum anderen beleuchtet der Artikel das politische Engagement des vor allem als Dialektologe und Sprachhistoriker bedeutenden Linguisten im Zusammenhang mit dem Plebiszit, das sich u. a. in einer Reihe propagandistischer Gedichte äußerte, mit denen Lessiak (anonym) für einen Verbleib Südkärntens bei Österreich warb. Diese teils stark xenophob grundierten Verse veröffentlichte er interessanterweise nicht nur in südbairischer (Kärntner) Mundart, sondern auch in kärntnerslowenischem Dialekt.